

לדאגתה של ישראל למקומות הקדושים הנוצריים. אני מצדי הבטחתי לאפיפיור שנעשה את כל הסידורים שיידרשו מאתנו כדי להחזיק לא רק את המקומות הקדושים לנוצרים אלא גם את אלה הקדושים למוסלמים, אלא שירושלים עצמה תישאר בירת ישראל. אני גם ביקשתי את האפיפיור שיפעיל את השפעתו בנסיון להביא לידי הסדר במזרח התיכון ושיעשה ככל יכלתו להבטיח את החזרת השבויים הישראליים שנמצאו בבת-כלא מצריים וסוריים מאז מלחמת-ההתשה ואשר המדינות הערביות סירבו לשחררם.

לאחר הדקה או שתי הדקות הקשות הראשונות היתה האווירה רגועה ולבבית מאד. ישבנו בספריה הפרטית של האפיפיור בקומה השניה של ההיכל האפוסטולי ושוחחנו בלי שום מתיחות — ודווקא לכן קשה היה מאד להבין אותה תקרית בלתי-נעימה שבאה מיד לאחר הביקור שלי. בד-בבד עם ההודעה הרגילה שעליה הוסכם מלכתחילה פירסם דוברו של האפיפיור, הפרופיסור אלסאנדריני, "הודעה בעל-פה" בלתי-רגילה לעתונות. זה היה נסיון ברור להפיס את דעתן של המדינות הערביות לגבי מה שמשתמע מפגישתי עם האפיפיור. הפרופיסור אלסאנדריני הודיע כי "לא היה זה מחווה של העדפה או של יחס יחסי", והוא הוסיף ואמר: "האפיפיור נענה לבקשתה של הגברת מאיר מפני שהוא רואה חובה לעצמו לא להחמיץ שום הזדמנות לפעול לטובת השלום, להגנה על כל האינטרסים הדתיים, בפרט החלשים וחסרי-המגן ביותר, ויותר מכולם של הפליטים הפלשתינאים".

ג'אר טילפן מיד אל הוותיקן ומחה בלשון נמרצת ביותר נגד ההודעה המטעה לגמרי. וגם אני לא שמתי מחסום לפי. אני לא התפרצתי אל הוותיקן, ואמרתיו זאת לכתבים במסיבת-העתונאים שקיימתי אותו יום אחר-הצהריים בשגרירות הישראלית ברומא. בלי שים לב לשאלה אם הוותיקן מנסה או אינו מנסה להמעיט בהשיבות הראיון שלי עם פאולוס הששי, "הרי זכה להערכה מרובה", אמרתי, "מצדי ומצד בני-עמי... בחתירה לשלום ולרצון טוב ברחבי העולם כולו ייש זהות-השקפות גמורה בין האפיפיור והיהודים".

למחרת היום קיבלתי תשורות-מחמדים מן הוותיקן: יונת-שלום נהדרת עשויה כסף עם כתובת לראש-ממשלת ישראל מאת האפיפיור, ספרית-נ"ך יפהפה — כמחווה, כך יש בי חשד, של פיצוי על "הודעה" הלא-מדויקת של הפרופיסור אלסאנדריני — קטלוג של כל הפירסומים העבריים בספריית הוותיקן. שתי מטבעות נתן האפיפיור בעצם ידו, עוד ביום הראיון, ללו ולשמחה, ואפילו את שומר-ראשי כיבד בתשורה. בסך-הכל היתה זו בשבילי חוויה מעניינת מאד ורבת-משמעות מאד, ואני מקווה שבאיו מידה צנועה קירב הדבר את הוותיקן להבנת ישראל, הציונות וההרגשה-העצמית של יהודים כמוני.

כינאני חזרת במחשבותי אל האביב והקיץ של 1973 אני חייבת לומר שאני עושה זאת בלי עונג רב. היו ימים שבהם הייתי גופלת למיטה ב-2 בבוקר ויטובת ואומרת לעצמי שאני מטורפת. בגיל שבעים-וחמש היו שעות-העבודה שלי ארוכות כמה שהיו אי-פעם לפני והייתי מרבה בנסיעות. הן בתוך ישראל

והן מחוצה לה, במידה שאינה מוסיפה בריאות לשום אדם. אף-על-פי שבאמת השתדלתי כמיטב יכולתי ממש לקצץ בפגישות ולמסור יותר עבודה לידיים אחרות, הרי לא היה לי כבר שום סיכוי להפוך את עצמי לאדם אחר. למרות כל העצות הטובות שקיבלתי מן האנשים הקרובים אלי ביותר — הילדים, קלארה (שעכשיו היתה באה בקביעות למדי מבריגיפורט לגור אתי כמה שבועות רצופים מדי-פעם), גלילי, שמחה ולו — הרי רק בדרך אחת יכולתי להיות ראש-ממשלה, אם כך נגזר עלי להיות, והיא לדבר אל האנשים שרצו לדבר אתי ולהאזין לאנשים שהיה להם משהו לומר לי.

לא יכולתי סתם לבוא לפתיחת סימפוזיון שערכה הסתדרות המורים, למשל, בלי שאתכונן לכך מראש, וקריאת תזכירים לא נראתה לי הצורה המתאימה להכנת שיעורי-הבית שלי. תזכירים השאירו אצלי תמיד שאלות ללא תשובה, ולעתים קרובות התברר שאלו היו השאלות הגורליות ביותר. הייתי מודאגת מאד בגלל שיעור הנשירה מבתי-הספר בעיירות-הפיתוח וחשבתי שזה יוכל להיות נושא לנאום שביקשוני המורים להשמיע. אבל לא יכולתי לקבל את המספר המדויק של הנושרים משום איש — לא מיושב-ראש הסתדרות-המורים ולא ממשרד-החינוך-והתרבות — וזה הטריד את מנוחתי. איך קרה הדבר שאיש אינו יודע בדיוק כמה ילדים נשרו מבית-הספר בכל עיירה? אם המורים מדווחים על אי-נוכחות למנהלים והמנהלים מדווחים למשרד-החינוך, אם כן מדוע אי-אפשר להשיג את המספרים הספציפיים? ככל שהרביתי לשאול שאלות כך הבינתי את המצב בענין הנשירה, את צורת פעולתם של בתי-הספר והמשרד הממשלתי, ויותר מכל — את החיים בערים החדשות ואת רמת ההוראה בהן. וכאשר הלכתי לסימפוזיון ההוא היה בפי משהו לומר, עוד שאלות לשאול וסיכוי לקבל עוד תשובות שבסופו של דבר תעורנה לי להציע דרכים לעשות משהו לגבי בעיה הנוגעת באופן חינוגי לעתידה של ישראל.

לא היה גם בדעתי למנוע אדם כלשהו מלגשת אלי. כאשר הזמנתי יהודים שרק עכשיו עלו מברית-המועצות אחרי חודשים, ותכופות אחרי שנים, של רדיפות וסבל, יהודים הרוצים וראויים לשוחח עם ראש-הממשלה, ניסיתי לבלות אתם זמן רב ככל האפשר. וכאשר באו אלי בערב מנהיגי מפלגה לדבר על ענייני מפלגה מקומיים, גם אז לא רציתי לקצר את הישיבות האלו. או שאני ראש מפלגת-העבודה או שאינני הראש, אבל אם אמנם אני הראש הרי לא היה בדעתי להיות בובה. כן גם לא היה בדעתי להגביל את הזמן שביליתי עם משלחות של בני עדות-המזרח או סטודנטים או בעלי-בתים או אחרים שרצו לומר לי באיזו צורה כושלת (ולפעמים אפילו באיזו צורה מוצלחת) אני מנהל את ענייני המדינה. היו גם האורחים התמידיים מחוץ-לארץ שראו את עצמם זכאים — ובצדק — לבלות אתי חצי שעה. היו בהם יהודים-אמריקאים שבמשך שנים נתנו לישראל תמיכה מוסרית וכספית נאמנה ביותר; היו בהם משקיעים-בכוח מאירופה שהיו נחוצים לנו כדס-התמצית; אחרים היו אנשים שנשלחו אלי על-ידי אנשים אחרים שאתם נפגשתי בעבר ושעזרו לנו בארצות-הברית, או

באפריקה, או באמריקה הלאטינית.

אני אהבתי לראות אנשים, ונראה היה לי כי מחובתי לעשות זאת. אבל ככל שהרביתי לראות אנשים במשרדי או בבית כך היה עלי "לטחון" יותר ניירות ודואר בלילה. ניסיתי לחזור הביתה לארוחת-הצהריים כל פעם שיכולתי; לפעמים היו ארוחות-צהריים רשמיות, אך לפעמים הייתי פשוט חוזרת עם לו במכונית הביתה בשעה שתיים בערך, אוכלת בחפזון ומגיעה בשלש בחזרה למשרד לעוד סיבוב של פגישות וטלפונים. אם שיהק לי המזל, ולא תוכננו שום אירועים לערב, הייתי עוזבת את המשרד בשבע או בשמונה, הולכת הביתה, מתקלחת, מחליפה בגדים ואוכלת משהו לארוחת-הערב. היתה לי עוזרת-בית, כמובן. היא היתה הולכת מיד לאחר שגמרה את שטיפת הכלים של ארוחת-הצהריים (אלא אם כן היתה ארוחה רשמית, ובמקרה זה קיבלנו עזרה מבחוץ), אבל בדרך-כלל היתה משאירה לי משהו במקרר לארוחת-הערב. לפעמים הייתי יכולה להישאר בבית בערבים ומישהו מן המשרד היה מביא אתו ערימות של התכתבות שצריך היה לטפל בהן. ולפעמים, אבל באמת לעתים רחוקות מאד, יכולתי סתם לשבת בכורסה ולראות סרט ישן בטלביזיה או להתעסק בוטות, כמו סידור המדפים שלי, דבר שתמיד היה מרגיע אותי.

זמן לזמן היו גכנסים חברי-ממשלה שונים כדי שנוכל לשוחח על בעיות ספציפיות בצורה רגועה ובלתי-רשמית. אלו לא היו ישיבות רשמיות, ומוכן שמעולם לא נתקבלו בהן החלטות. אבל אני משוכנעת שהן עזרו לי ליעל את תהליך המימשל פשוט מפני שיכולנו לגלגל בדברים על ספל קפה או תוך כדי טעימה קלה מסביב לשולחן-המטבח שלי. אחת לשבועיים או שלושה היה בא המנות פנחס ספיר, שר-האוצר שלי (ולאחר-מכן יושב-ראש הסוכנות היהודית), כדי שנוכל לרדת לעומקן של הצעות שרצה שאני אביא אותן לפני הממשלה. ספיר היה אדם בעל כושר-עבודה עצום וגם המתרים המוצלח ביותר בישראל. כשהיה ספיר פוגש יהודי בחוץ-לארץ היה אומר, "כמה כסף יש לך?" והמצחיק הוא שהאיש היה אומר לו! אחד הדברים שהיה נותן עליהם את הדעת ביותר היה שיפור החיים — ובמיוחד החינוך — בערי-הפיתוח, ולכך תרם הרבה יותר ממה שידוע לרוב בני-האדם. אנו גם עבדנו יחד יפה מאד, אף שבכמה שאלות מדיניות היינו רחוקים זה מזו כרחוק שמיים מארץ, ואני כשלעצמי לא יכולתי לתאר לעצמי שאעמוד בראש ממשלה בה אין הוא חבר.

עוד חבר שאי-אפשר-בלעדו בממשלתי היה ישראל גלילי, שר בלי תיק, שעל עצתו נשענתי הרבה מאד. גלילי הוא לא רק אדם חכם וצנוע במידה בלתי-רגילה אלא יש לו גם כשרון יחיד-במינו לרדת אל עצם-עצמן של סוגיות מסובכות ולנסח דברים בצורה הצלולה ביותר שבגדר האפשר. יש בי חשד שעוד זמן רב אוסיף לטאול את גלילי לדעותיו בעניינים חשובים.

בכללו של דבר, היה לי מזל רב מאד בזה שהיו סביבי אנשים טובים: מנכ"ל המשרד שלי, המנות יעקב הרצוג, היה מן האנשים הממולחים ביותר מבחינה אינטלקטואלית שפגשתי. ואיש לא היה יכול לבקש לו עוזרים מכורים

יותר ממרדכי גזית, ישראל ליאור, אלי מזרחי, וכמובן — שמחה דיניץ ולו קדר. דבר אחד נעים שקרה ב־1973 היה זה ששרה החליטה ליטול לה שנה של חופשה מן הקיבוץ וללמוד ספרות אנגלית באוניברסיטה העברית, ופירוש הדבר היה שלא הייתי כבר לבדי כלילה. אבל הקוץ שבאליה היה זה שעד שעה מאוחרת ביותר היינו יושבות ומדברות, בעיקר בשאלה אם מן הראוי שאעמוד שוב בראש רשימת המפלגה לבחירות ואציג את מועמדוּתִי לראשות־הממשלה (במידה שאדם יכול עוד להיות "מועמד" למשהו בכלל בגיל 75!) והבחירות הרי עמדו להתקיים בסתיו של הסנה־ההיא. חשבתי הרבה על פרישה, אבל בכל אשר פניתי שמעתי אותם נימוקים ששמעתי גם ב־1969: בעיית הירושה שלי כביכול היתה תריפה לא פחות משהיתה בעיית ירושתו של אשכול; שלושת הגורמים ששכנו יחד במפלגת־העבודה עדיין לא היו שותפים בלב שלם; והמצב הצבאי — אם גם היה שקט למדי מאז מלחמת־ההתשה — ודאי שהיה עלול להידרדר בכל עת; היחסים שלי עם הנשיא ניקסון היו יחסים של קירבה גדולה וקשה היה להעלות על הדעת שאדם אחר יוכל ליצור אותם במהירות; וכן הלאה וכן הלאה. מאוס היה עלי להיות נושא לניחושים אי־קץ — תסכים או לא תסכים? — אבל לא יכולתי להפריך ביושר אף אחד מן הנימוקים הללו בנימוקים ממשיים משלי, מחוץ לעובדה שלפי הרגשתי הייתי חייבת לעצמי לפרוש. כל ימי האביב נמשכו השיחות עם חברי המפלגה, והעתונות עקבה אחריהן בתאוות־נפש, כאילו לא היו לישראל שום דאגות אחרות. לבסוף אמרתי: "מוטב. אין כל טעם לסחוב עוד את ההחלטה, ויש דברים אחרים לחשוב עליהם". כעבור זמן חשבתי לעצמי לעתים קרובות במרירות שגם אילו סירבתי אז לעמוד שוב בראש רשימת המפלגה לבחירות הרי עדיין הייתי ראש־הממשלה באוקטובר 1973, כי הבחירות נועדו להתקיים בנובמבר.

במרס ביקרתי שוב בווינגטון, וזמן קצר לפני כן אירעה תקרית אומללה ביותר שהיתה עלולה להטיל מעין צל על הביקור שלי: היל־האוויר הישראלי הפיל מטוס בואינג־727 לוכי שנלקע בטעות לשמי הצי־האיי סיני, ו־106 איש נספו. היתה זו אחת מן הטראגדיות הללו שאי־אפשר למנוע אותן כאשר אומה חייבת להיות דרוכה על המוט־יומם ולילה מפני הטרור. קיבלנו התראה שמכינים נגדנו התקפת־התאבדות אפשרית באיזה מקום בישראל על־ידי טוריסטים שינסו להנחית מטוס טעון חמרי־נפץ, ולא היה לנו שום חשק להסתכן — אף כי ודאי היינו מקבלים עלינו את הסיכון אילו היה לנו אפילו שמץ מושג שיש בכלל נוסעים במטוס ההוא. אבל הטייס התעלם מכל הנסיונות שלנו לזהות אותו, כמו שהוכח אחר־כך כאשר נמצאה "הקופסה השחורה". גם הנשיא ניקסון וגם ועדת־החוקץ של בית־הנבחרים הקשיבו מתוך אהדה להסבר שנתתי על מה שקרה וכדוע קרה הדבר, ובתשעים הדקות שביליתי עם הנשיא הוא הבטיח לי שוב בהמיומת שהסיוע האמריקאי לישראל יימשך ושגוסיף לקבל את תמיכתה של ארה"ב בדרישתנו למשא־ומתן עם שכנינו. אך לא פחות מזה הייתי מעוניינת להסביר את עמדתנו לאומות אירופה, וכאשר הזמין אותי הנשיא של מועצת־אירופה